

51. *Дашкевич Я.Р.* Козацтво на Великому кордоні. Українське козацтво: сучасний стан та перспективи дослідження проблеми (Матеріали “круглого столу”)// Український історичний журнал, 1990. – №12. – С.21.

52. *Степанков В.С.* Антифеодальна боротьба в роки Визвольної війни... – С.67-68; *Касименко О.К.* Російсько-українські взаємовідносини 1648 – початок 1651 рр. – К., 1955. – С.282-287; *Сергійчук В.І.* Іменем Війська Запорозького // Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середини XVII ст. – К.. Україна, 1991. – С.172-173.

53. *Мицук Ю.А., Степанков В.С., Стороженко І.С.* Вказ. праця. – С.160.

54. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в 3-х т. – М., 1953. – Т.2. – С.251.

Summary

The article elucidates the struggle of Podillya people against renovation of Polish ruling in the first half of 1649.

Key words: independence, struggle, culmination, Podillya, povit, prevalence, assault, castle.

Одержано 8 жовтня 2007 р.

УДК 94(477)(093.3)

о.Юрій Мицук

ОДИН З ЕПІЗОДІВ РУЇНИ У ВІСВІТЛЕННІ ПОЛЬСЬКОЇ ВІРШОВАНОЇ ХРОНІКИ

Подано портрет автора віршованої хроніки, активного участника подій середини – другої половини XVII ст. на території Речі Посполитої, насамперед на Поділлі, а також видруковано один із її фрагментів, що введений у науковий обіг уперше.

Ключові слова: віршована хроніка, битва під Берестечком та Опочном, Дрогіпільська битва.

Про унікальну віршовану хроніку (1682 р.) незнаного автора нам уже доводилося писати¹, тому обмежимося тут лише мінімальними даними про неї. Віршована хроніка (далі – ВХ) є значним за обсягом твором, який містить у собі опис подій 1648–1681 рр., хоча його автор робив часом глибші історичні екскурсії. ВХ уводиться нами до наукового обігу поступово.

З кожним підготовленим до друку фрагментом все рельєфніше вималяється особа незнаного автора. Він був польським чи сполонізованим шляхтичем, ревним католиком, активним учасником ряду подій середини – другої половини XVII ст. на території Речі Посполитої, насамперед на Поділлі. Він брав участь також у битвах під Берестечком (1651) та Опочном (1655), воюючи під прапорами коронного гетьмана Станіслава Лянцкоронського, боронив і Krakів від шведів у складі війська Стефана Чарнецького. Загальна історична концепція автора ВХ, його вороже ставлення до національно-визвольного руху українського народу, характерні риси його творчої манери як талановитого поета нами вже були висвітлені раніше, тому тут не будемо на цьому детально запиняючися. Як глибоко релігійна людина, всі важливі сюжети свого твору автор завершує своєрідним рефреною: закликом до Бога помилувати живих і мертвих, невільників, греців на турецьких галерах, а водночас про покарання козаків, яких він називає казуками (Тут гра слів: казука в українській мові це і гадюка, і шкідливе робацтво, комахи).

У центрі уваги автора ВХ знаходиться Національно-визвольна війна українського народу 1648–1658 рр., а також Руїна, особливо хід тих подій, що відбувались на Поділлі, бо саме тут жив автор і брав у них участь. Звичайно, він використовував не тільки особисті враження, а також і свідчення численних очевидців, деякі письмові джерела, в т.ч. вістові листи (“авізи”, “новини” тощо), котрими обмінювалась шляхта і котрі відігравали роль сучасних газет.

Не обійшов він увагою і такий малодосліджений сюжет історії України, як діяльність польського полковника Яна Пива-Запольського. Про останнього зазвичай лише побіжно згадується в роботах, присвячених Руїні. Виняток складає фундаментальна монографія Дмитра Дорошенка, присвячена родичу-гетьману історика, де наводиться кілька епізодів з участю Пива. Отже, Пиво походив з польської шляхти, мав достатній військовий досвід. Наприкінці 60-х – поч. 70-х рр. XVII ст. він осів у Димері, що під Києвом, і звідси чинив наскоки як проти Правобічної, так і Лівобічної Гетьманщин, особливо допікаючи Поліссю, маєтностям православних монастирів, в першу чергу Межигірського та Києво-Печерської лаври. У 1673 р. Пиво перехопив бранку-черкешенку, яку гетьман Ханенко у свою чергу відбив у гетьмана Дорошенка, а потім він (Пиво) зробив її своєю дружиною. Цей, здавалося б, незначний епізод призвів до загострення конфлікту між Пивом і Ханенком, врешті до вбивства останнім свого суперника (у другій половині серпня 1673 р.).² Історію з Пивом у ВХ автор відносить приблизно до 1660 р. і тут ми бачимо досить велике зміщення в часі (приблизно 10 років). Враховуючи досить високу точність датування інших

подій автором ВХ, таку помилку можна пояснити тим, що він писав про цей епізод з чужих слів. Крім того, 1660 роком можна датувати тільки початок активної діяльності Пива на Правобережній Україні, але аж ніяк її завершення.

Автор ВХ був талановитим поетом і це стверджує здивний раз наведений нижче уривок. Варто нагадати, що улюбленим прийомом незнаного автора є обігрування імен, прізвищ, топонімів та гідронімів, що його мова є яскравою, образною, багатою на порівняння та алегорії, містить у собі чимало натяків, архаїчних та діалектних слів, часом запозичених з інших мов, що надзвичайно ускладнює його розуміння і переклад. Лейтмотивом даного епізоду послужила відома українська дума про перемогу під Корсунем, яку автор ВХ згадує першим в історіографії і навіть розповідає про обставини її створення³. У думі, як відомо, влучно обігрується прізвище Богдана Хмельницького (“вилися Хміль з міха і наварив ляхам лиха”) і у алегоричній формі розповідається, як керівник українських повстанців в наварив ляхам гіркого пива. До цієї алегоричної паралелі невідомий автор ВХ повертається при розповіді про Дрожижільську битву 1655 р., пише про паріння “хмелевим листом, але не в медовій ситі” польських голів. Він постійно пов’язує прізвище Хмельницького з рослиною хмелем, у зелені якої ховаються “казуки” на чолі з своїми полковниками та сотниками. У наведеному нижче фрагменті автор відштовхується від даного образу, але робить його героєм уже польського полковника Пива: “Як Хміль під Корсунем у своїх заварах чмелив, почав парити, так тут Пиво з польського боку почав у Димері варитися”. Автор симпатизував Пиву, бо той, з його точки зору, взяв своєрідний реванш з польського боку у боротьбі з українськими повстанцями, польське пиво виявляється тут міцнішим за українське. Деякі образи та алегорії ВХ спливають у деяких видатних літературних творах. Так, словам “Ханенко бочку розбив” (про смерть Пива) нагадують опис смерті козака у знаменитій повісті Миколи Гоголя “Тарас Бульба” (але-горія образу розбитого бутля з дорогоцінним вином).

Не менше значення має даний фрагмент з історіографічного пункту бачення, адже тут маємо першу спробу узагальненої розповіді про “пивщину”. Але нас цікавлять переважно оригінальні відомості, що їх наводить автор ВХ про цей епізод Руїни. Насамперед стверджується, що “пивчики” походили з найгіршого роду солдатні, волоцюг різних народів, станів та релігій, і образно змальовується моральне обличчя цієї вояччини. Дуже важливою є згадка ВХ, що на початку своєї активної військово-політичної кар’єри Пиво діяв у Кам’янці-Подільському, де вів боротьбу проти повстанців-левенців, а потім опинився у війську гетьмана Петра Дорошенка, був учасником полонення брацлавського полковника Василя Дрозденка (Дрозд-

да, Дроздецького). Останній дотримувався промосковської орієнтації, що викликало його конфлікт з Дорошенком. 15.10.1665 р. після двомісячної оборони Брацлава Дрозд капітулював, а у травні 1666 р. був розстріяний після невдалої спроби втечі з Чигирину. Уже потім Піво став діяти проти Дорошенка разом з Ханенком, а ще пізніше – на власний розсуд, з рамена уряду і військового командування Речі Посполитої. ВХ проливає додаткове світло і на історію з черкешенкою. За даними анонімного автора, її посилали хан до Галіл-паші (раніше вважалось, що її послав Дорошенко самому турецькому султану Мухамеду IV), а потім Ханенко послав її в дар дружині короля Михайла Вишневецького (зовсім нічого не говориться про якісь плани Ханенка взяти черкешенку собі за дружину). Ще одна важлива звістка стосується сина Ханенка Павла, який дійсно перебував певний час при дворі короля Михайла і який мав навіть наречену – польську шляхтянку Гульчевську, потім був страчений у Перемишлі за якусь невідому справу. ВХ твердить, що Ханенко-молодший був посланий батьком з метою нового переходу на польський бік до великого гетьмана коронного Яна Собеського (майбутнього короля) і до львівського арцибіскупа. Але прихильники Піва, мстячись за свого ватажка, забили Павла Ханенка на шляху зі Львова на захід. Уточнюється і причина смерті самого гетьмана Ханенка. Якщо досі вважалося, що він помер своєю смертю під арештом у московських стрільців у Батурині (1680)⁴, то інформація ВХ дає підстави твердити, що його було з волі Москви таємно вбито у тюрмі.

Можна назвати ще деякі оригінальні деталі розповіді ВХ про Піва, як от про можливі зв'язки польського полковника з сумнозвісним Самуелем Лашем – уособленням шляхетської анархії в Речі Посполитій і активним учасником каральних акцій проти українських повстанців у 30–40-х рр. XVII ст., про діяльність Піва у Броварах. Насамкінець слід вказати на досить послідовне вживання автором РХ термінів “Україна”, “українці”, хоча паралельно автором вживається й термін “русь”, “руси”. Стисло вказавши на джерельне значення даного уривку пам'ятки, наведемо його текст безпосередньо. Відзначимо, що текст, набраний жирним шрифтом, означає заголовок, який писався на кожній сторінці ВХ угорі. Підкреслення нами деяких слів означає, що у польському тексті оригіналу напроти них на маргінесах стоїть “ліхтарик”. окремі слова, що їх не вдалося прочитати, позначаються нами таким чином – (...)*.

Примітки:

1. Варто назвати лише деякі з наших публікацій: *Мицик Ю.* Записки іностранныхцев как источник по истории Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. – Днепропетровск, 1985. – С.55-60; *Його ж.* Пилявці, Львів, Замостя: події

початку Національно-визвольної війни на сторінках “Віршованої хроніки” // Україна в Центрально-Східній Європі. – К., 2006. – Вип.6. – С.509-547; *Його ж. Дрожинська битва 1655 р. на сторінках Віршованої хроніки* // Journal of Ukrainian Studies. – Summer-Winter 2004. – V.29. – №1-2. – С.311-334; *Його ж. З “Віршованої хроніки” (до 350-ліття Жванецької битви та оборони Буші)* // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків. Українська історична наука на сучасному етапі розвитку. – Кам'янець-Подільський, К., Нью-Йорк, Острог, 2005. – Т.1. – С.73-84.

2. *Дорошенко Д.* Гетьман Петро Дорошенко. – Нью-Йорк, 1985. – С.471, 475.
3. *Мицук Ю.* Під городом Корсунем (з історії пісні про Корсунську перемогу) // Жовтень. – 1983. – №7. – С.100-102.
4. *Чухай Т.* Михайло Ханенко // Володарі гетьманської булави. – К., 1995. – С.327; *Його ж. Гетьмани і монархи.* – К., Нью-Йорк, 2003. – С.134, 172-173. 17 березня 1674 р. на раді в Переяславі Ханенко склав свої повноваження як гетьман, перейшов на царський бік і оселився у Козельці. Навесні 1677 р. він зав'язав стосунки з Яном III Собеським, але його листування було перехоплено. Ханенко був заарештований, з 1678 р. до смерті сидів у батуринській тюрмі.

Віршована Хроніка

// (Арк.116)

Wkoło r[oku] tegoż 1660 Piwo się zjawilo na rękę lechów
W tenże czas na skaranie Ukrainy zjawił się Piwo
Z nasienia szlacheckiego, lecz kęs zrodziło się przykrzywo.
W postępkach naśladował sowizdrzałowitego Łaszca,
Bądź nie był owoc teo drzewa, niej korzenia, lecz chaszca
W podobieństwie; a jak Łaszcz z pany równie piął się do góry,
Przeciw pana, gdy nie w kondycy, to w memorze (?) by z skóry.
Chudy pachołek z chudym pachołkiem, holik też z holikiem,
Z każdym towarzyski, by też z zołdatem, nęndznym bidnikiem.
Tak też Piwo, pułkownik, tym się kształtem akkomodował,
Nie poznasz czasem co pułkownik, co inszy, tak się chował.
Ten rzeknie, ów skrzeknie, ten krzyknie, ów pyknie, pieść już gemby,
Ten za sztuke mięsa, ów przy niej rękę nożem kęsa, zemby,
Obuchem lyczyć wezmie z rejestru aż do czternastego,
I sam porucznik ledwie się wysiedzi z faworu tego
Ten okiem mrugnął, z pistoletu huknął, ów zaś wąs kręci,
Trzeci rzekł: “Nie kręc, zabijesz szabłą, ma teo, nie znęci”,
Ten zaś odpowiedział, że rękawy twe na mnie pstrykają,
Nosem zbyt sapiesz, więc też taki czym twardym zatykają.
Języki pomieszane, ten na teo, ów na owego,
Gembe skrzywi, wąs nadstawi, pstryknie, mignie na niego.

Ten plunął, ów lunął, nalał za kołnierz już dziesiątemu,
Ten chrapnął, ów sapnął, charknął i splegmił (?) jedynastemu.
Ten lunął, ów blunął, ów mrugnął, długosz teo będzie,
Wyrwał się i dał mu pieścią w gembę,
Trzynasty zaś toś ty lepszy, coś zmoczył, zbroczył uwoził,
Oddał mu favor za favor i jeszcze mu pogroził.
Pietnasty wyskoczył na stół, jako nie mów do trzeciego,
Nusz po sobie ten tego w nos, ów za gembe z serca swego.
Ośmasty chciał rozwadzić porwawszy strzemie swe z puśliskiem,
Aż widzi, że ten z tym, ów z owym, kijem, bałtakem (...) * liskiem.
Temu wiercimak, owemu czekan rozdał swoje (...)*,
Gdy nie więcej, bądź jeden raz stało już dobrze za dwoie.
A do takiej części co raz przybywa więc większej liczby,
Aż dalej i sam pułkownik chyżo popod rękę z izby,
Chorąży oknem, trembacz wychodkiem, a drudzy pod ławę,
Zołnierstwo zaś w piec, pod łóżko, w komin, już widząc te kawę.
W pułku był szlachcic zacny, łech, lytwin; był stanu mniejszego,
Nawet najdował się kulik, paniątko błota większego
Kondicy niemalej, tylko temi czasy zwojowanej
Jako mniejszego błota kulik (...) * niezrównanej.
Czemerys, tatar, ormianin, graek, niemiec, prusak cudzoziemiec,
Mieski synek, kozak, chłop, serdiuk, dejneka i łeweniec,
Był serbin, wołoszyn, mułtanin, narodu różnego,
Bułgarzyn, słowianin rozny, sas, i tryby w puł pogańskiego,
//(Apk.116 zw.)

Wokoło r[oku] tegoż 1660 Piwo się ziawiło na polską rękę
Czerkies, węgrzyn, moskal, czech, szwed, żyd, karaim i cyganin,
Nowy szlachcic, dawny, holik, paniątko, lytwek, paganin;
Rzymiejskiej, graeckiej wiary, schizmatyk, unit, tuma i przekrzta,
Rozmaity luter, awangelik, aryańska, kalwińska sekta,
Niezrozumianiec i ten, jakiej potrzebujesz wiary,
Zaraz się ożwał i przystał zjeść, zpić z kożdym z swej miary.
Ten pisnął, ów swisnął, ten krzyknął, ów pstryknął, ów zaś milczy,
Zgrzytnął tylko zembem, a już leb szarpnął obyczaj wilczy.
Ten swice zapalił, ów głównią zamraczył oczy, czoło,
Jeszcze się nie porwał, aż nie masz czaszki, mieszka już goło.
Ten miód, ów gorzałke, piwo, tiutiun dmie bardak tabake,
Ten czysza, ów drożdzami pstryka, ów trzesie swoje pokrake.
Ten tańcuje, ów hasze, trzeci w jednym miejscu kłusze.
Teo wino spaliło, w (...) * się gorzałka zajęła bez dusze.

Ten gustuie, ów przedmuchuje podługowatym wąsem,
Raz się offiaruje, drugdy całuje zembatyń kąsem.
Ten peroruje, ów diskuwuię, zabrzał tak głęboko,
Iż zaczął z theology, a skończył z kawą z sroką.
Gdzie był w domu szlacheckim, by tam biały głowa nie była,
Dla której to przyczyny, a to nie zawsze była miła.
A jako Chmiel pod Korsuniem w zawarach swych czmił, wszczęł parzyć,
Tak się tu Piwo z polskiej strony wszczęł się w Dymierze warzyć
I dymić w Browarach mieście w bliz Kijowa w Ukrainie,
Jakoż tam najdziesz i natrafisz teo zływek i ninie.
Dym z Dymiru z siebie puściwszy, nie jednego wzięło duścić,
Nie wiedział holik buntowniczy, co zrazu wszczęło kusić,
Aż gdy roztarte byli z pluszczeniem krwi widoczne mentwy,
Dopirosz temu Piwu ukraińcy dodawali klętwy.
Bo tak szumiało, huczało po wsiach, miastach szumowiny,
Zadane złości wyrzucało, iż żywot miał przenosiny.
Różnie się wylivało w dzień, w pełnoc, na samym świtaniu,
Z wieczora, w słoce, mróz biegło, wiodąc w strach ku lękaniu.
Owo przy Białocerkwi na liny w tym to Dymirze
Zawsze się Piwo dymioło w buntowniczym złych ludzi mirze;
Poiło często, nie zrzkać kazuków, lecz moskwe, tatarów,
Aż na pilnym oku go mieli, bojąc się tych zawarów.
To dziwna, bądź się długo burzyło, tym bardziej było gorzkie,
Tylko że nie silne rozumieli dejnecy, że dworskie.
Aż potym, gdy coraz wszczęło się zmacniać, także wystawać,
Wzięto już niezbycie i dobrze owym duchu dodawać.
Gdyż gorsze mazowieckiego gemby, wąsy, nosy krzywiło
I aby, by nie wiem, jak twarde, (?) nakoniec oczy mroczyło.
Stąd Dorusz osadził Pawolocz, by mu za kołnierz Piwo
Nie chciało się zływać, tak przemieczło, że nie było chciwo.
Był też ten czas, że z wzburzenia częstego biegło w swą szkodę,
Aż sapiąc wzad, w bok, tych, owych drożdżami mazało brodę
// (Apk.117)

Wkoło r[oku] tegoż 1660 Piwo zjawione na rękę lechów

A przecie bądź w tym bieżeniu miało ten dar zwykły sobie,
że jedno wyrzucało, drugie w się ciągnęło w pamięć tobie.
Lecz nie dziwujcie się, że tak czynili piwowczykowie,
Czynili toż petercymentni winni malmazyjczykowie,
Jeśli miodowczyk musiał odbieżyć czasem miodu słodkiego.
Anuż Piwo nalazł się czas, że musiał niechać kwasu swego,

Przewozne też piwo stało raz w (?) Podolski Kamieniec
Przeciw łewenciom, by mogło skwasić kazucki nasienie.
Gdzie i w ten raz był, gdy Drozda, ptaszka, w Bracławiu pojmano,
Łecz najlepiej się z Dymiru piło, gdy przy onym grano
W dude osobliwie, bo temu duda zabeczała.
Komu Piwo w nos się wlało, gdy się śmierć roztańcowała
Z tak dumnym podrygem nieszczęścia nie stało duchu,
Nie dawało ukraińskim buntownikom życia chuchu.
Co też i sam, widząc większe szczęście z pożytkiem w Dymirze,
Powróciwszy, tam się już nazawsze kwasilo w swej birze.
(Które się i w obcych krajach, nie zrzkając, ruskich, osławiło
Garwolińskie, sienickie, miedzyrzyckie, co gemby żywiło,
Gielniowskie, strzemileckie i insze te (...)* przelchodziło,
Bo nie tylko gemby, nosy, ale łyby, szyje więc kręciło).
Tak długo kisło, aż się zmieniło w gorzkokwasny ocet,
Gdy zwadą on Chanenkowym, Chanenko zaś stał mu za oset (ocot).
W grob go wprawiwszy tyrańsko, na podługopozne czasy
Zrobił to, że ustała moc jego (...)* się stało z okrasy.
Co to panna czerkieska zbyt gładka, można, nabroiła,
Którą w polach dzikich od hana posłaną Halił paszy,
Kozacy pojmali, w upominku zaś królowej naszej
Słał Chanenko przez komendanta białocerkiewskiego,
Piwo kształtem chytrym wydrwił, zamiast oddania przesłaneo
Sam sobie wziął za żonę, nie oddawszy Leonorze,
Z czeo tak królowa, jak Chanenka rozjatrzył w tej niesforze.
Ałe i Chanenko, z ruska pisząć, stał się złym Chanenkiem,
Zdradnym Bogu i lechom sobie czartowskim niedowiarkiem.
Bo nie idać w ten raz z wojskiem pod Chocin ku Ussaim paszy,
Rzucił się ku Moskie, chcąc się upić łaską z carskiej czaszy.
Strawiwszy piwo, podobało się kijowskie już wyńcie,
Gdzie w kilka tysięc stojąc pod Kijowem, lykał po słyńce
Długi czas, bo moskwa słała po przykaz do moskiewskiego,
A w tym kozactwo się rozwinęło kożdy do domu swego.
A Chanenko, dom sobie kupiwszy, wszczął więc chmurzyć
Po hetmańskiej buławie gorzałczane wyńcie wziął kurzyćć.
Dla czego na zatarcie piwowych wziął z sobą na kwas i drożdże,
Łecz owi się postrzegdzi, na takież mamy przychodzić goscze.
// (Apk.117 3v.)

Wkoło r[oku] tegoż 1660 Piwo się zjawilo na rękę lechów

Co żywo w ucieczkę od onego skrycie więc i jawnie,

Aż cię zabiją, siedź sobie tu z moskiewskim wyńciem błaznie.
Widząc to Chanenko, iż podrwił, szle już syna swego,
Za którym była szlachcianka polska, aby Sobieskiego,
Hetmana, przeprosił przez arcybiskupa lwowskiego.
Lecz jako go prętko postrzegł zływek Piwa dymirskeio,
Tak prętko wypuściwszy za Lwów, zabili więc młodego.
Syn za ojca dał gardło z zajatrzenia już takowego,
Zaś nie rychło, bądź żałosny Chanenko stary napotym
Chciał się udać do Polski, lecz moskwa zwiedziawszy o tym,
Zgładziła go cicho z świata, poszedł ku śmierci za Piwem,
Gdyż świat tak umie, iż żaden nie zwie, jakim mrzeć polywem.
Jeśli Piwo śmiertelnym, a nagłym poliwem przepadło,
Otóż śmierć Chanenkow oboch ułapiła wskok za gardło.
A jak czop wypadł za Kazimierza króla pod Montwami,
A za regimentu Sobieskiego złemi wtąż czasami,
Tak przed Chocimską samy, żał się Boże, Piwo rozlało,
Gdy Chanenko beczkę rozbił, usłyszym aż Piwa nie stało.
Jeśli Chmiel swym chmielem Polskę czmił, krwawym trunkiem uraczył,
Lecz i Piwo dał się w znaki buntowników nie zabaczył.
Owo przez co kto grzeszy, przez to bywa więc karano,
Oto Piwo i Piwowczyk nie jednemu w nos był lany,
Co mógł, to czynił zową partyą i białożerkiewskimi,
Bywszy tam po śmierci Chmela lykworami swemi krwawemi.
A teraz niech światłość wieczna umarłym wiernym zaświci,
I tym, którzy w niewoli pogańskiej skaczą, jak wróbel na nici.
Daj Piwu światłość i piwowczykom z grzechów powstanie,
A przy nich i mnie, grzesznemu prochowi, upamiętanie.
Gdyż tam wiele ludzi, Pana Boga się bojących,
Bądź byli piwosze, lecz cnoty, mestwa spraw wojujących.
Boże daj i kozakom, aby była wierność przeciw polakom,
Łepsza by fortuna służyła nam i im, nieborakom. [...]

***

// (Арк.116)

Близько цього ж, 1660 року, з'явилася Пиво на руку ляхам.

У цей же час для покарання України з'явився Пиво

Зі шляхетського сімені, але народилося зразу ж дуже криво.

У своїх вчинках він йшов слідами гуляки Лаша,

Не будучи плодом цього дерева чи кореня, він нагадував цього куща.

Як Лаш нарівно з панами п'явся до гори,

Проти короля, якщо не такої ж кондиції, що пани, то в пам'яті (?) п'явся зі шкури.

Бідний паходок з бідним паходком, голота з голотою,
З кожним товариський, хоч би й з солдатом, нужденним бідняком,
Так і полковник Пиво, таким чином пристосувався;
Не зрозумієш часом, чи це полковник, чи хтось інший, так поводився.
Цей скаже, той крекне, цей крикне, той пикне вже кулаком у зуби,
Цей за шмат м'яса, той цю руку ножем ріже,
Візьметься обухом рахувати зуби по реестру аж до чотирнадцятого (вояка),
І сам поручник ледве втримається від цього фавору.
Цей оком моргнув, з пі столету бахнув, той же вус крутить,
Третій сказав: “Не крути, вб’еш шаблею, має цього, не муч”.
Цей же відповідає, що твої рукава тріщать на мені,
Носом сильно сопиши, то такий ніс чимось твердим затикають.
Перемішані мови, цей на цього, той на того,
Рота скривить, вус надставить, чвиркне, моргне на нього.
Цей плюнув, той хліснув, налив за комір вже десятому,
Цей хропнув, той сопнув, харкнув і плюнув (?) одинадцятому.
Цей хліснув, той ригнув (?), цей моргнув, довго таке буде,
Вирвався і дав йому кулаком у зуби,
Тринадцятий же ліпший, щось змочив, залив, відвіз,
Віддав йому приязнь за приязнь і ще йому погрожував.
П'ятнадцятий вискочив на стіл, “Не кажи до третього”,
Цей цього в ніс, той у зуби, розсердившись.
Вісімнадцятий хотів помирити (?), схопивши своє стремено, спотикаючись,
Аж бачить, що цей з цим, той з тим, кием, дрюком (...)*.
Цьому макогон (?), тому чекан дав своє,
Якщо не більше, бо вже й одного разу стало добре, як удвоє.
До такої честі все більше прибуває охочих,
Аж далі й сам полковник швиденько попід руку, та й з хати,
Хорунжий – вікном тікає, трубач – вбиральнею, інші ж ховаються під лаву,
Жовнірство – у піч, під ліжко, у комин, вже бачачи таку заваруху.
У полку був і значний шляхтич, лях, литвин; був і меншого стану,
Навіть знайшовся тут і кулик, панятко більшого болота,
Кондиції немалої, тільки у ці часи повоюваної
Як меншого болота кулик (...) * незрівняної.
Чемерис, татарин, вірменин, грек, німець, прусак, чужоземець,
Міщанський синок, козак, селянин, сердюк, дейнека і левенець,
Був сербин, молдаванин, валах, різних націй,
Болгарин, різний слов'янин, саксонець і роду напівпоганського,

// (Арк.116 зв.)

Близько цього ж, 1660 року, з'явилося Пиво на польську руку.

Черкес, угорець, москаль, чех, швед, жид, караїм і циган,
Новий шляхтич, давній, голота, панятко, літвинчик, поганин;
Римської і грецької віри, схизматик, уніат, тума і перехрест,
Всілякі лютерани, евангелісти, аріанська, кальвінська секта,
Незрозуміло якої і такої, якої тобі треба, віри,
Зараз обізвався і пристав до компанії, щоб їсти, пити з кожним до своєї
вподобі.

Цей писнув, той свиснув, цей крикнув, той чвирка, а той мовчить,

Скриготнув тільки зубами, а вже лоб шарпнув вовчий звичай.

Цей свічку запалив, той головешкою затемнив очі, чоло,

Ще не встав (з ліжка), а вже нема чашки, живе вже голотою.

Цей мед, той горілку, пиво, тютюн дме, нюхає табаку,

Цей чхає, той дріжджами чвирка, той трясе свою потворність.

Цей танцює, той гасає, третій на одному місці гарцює.

Цього вино спалило, в (...) горілка зайняла без душі.

Цей смакує, той дмухає довгим вусом,

То офірується, то цілує, кусає зубом.

Цей виголошує орації, той дискутує, забрів так глибоко,

Що почав з теології, а закінчив невідомо чим.

Де був у шляхетському домі, аби там жінки не було,

З відомої причини, а та не завжди була мила.

Як Хміль під Корсунем у своїх заварах чмелив, почав парити,

Так тут Пиво з польського боку почав у Димері варитися

І диміти в Броварах, місті поблизу Києва в Україні,

Там знайдеш і натрапиш на його опивки й нині.

Дим з Димира з себе пустивши, не одного взяло (Пиво) душити,

Не знав бунтівничий голяк, що воно зразу намірилось,

Аж коли були явно розтерта з кровопролиттям каламуть,

Тоді цьому Пиву українці додали проклять.

Бо воно так шуміло, гучало по селях, містах,

Викидало повне злості шумовиння, що життя переносилось (в інший світ).

Воно по-різному виливалося: вдень, опівночі, на самому світанку,

З вечора, у сльоту, мороз бігло, наганяючи страх до переляку.

Отож при Білій Церкві, на лінії, у цьому ж Димири

Завжди Пиво димилося в бунтівничому злих людей мирі;

Поїло часто не тільки казуків, але й московитів, татар так,

Що вони стереглися його, боячись цих заварів.

То дивно, що чим довше воно шуміло, то ставало гіркішим,

Тільки що не дуже розуміли дейнеки, що воно дворське.
Аж потім, коли все більше стало зміцнюватися, також настоюватися,
Взялось уже безсумнівно і добре їм духу додавати.
Коли воно гірше мазовецького (пива) губи, вуса, носи кривило
І голови, не знаю, як сильно (?), врешті очі затемнювало.
Тому Дорош поставив гарнізон у Паволочі, щоб йому за комір Пиво
Не захотіло літися, так промучило, що не було хтиво.
Був також такий час, що воно через часте бродіння бігло на свою шкоду,
Аж сопучи, назад, убік, дріжджами цих і тих мазало бороду.
//(Арк.117)

Близько цього ж, 1660 року, з'явилося Пиво на рукуляхів.

Однак у цьому бігу воно мало притаманний собі дар:
Одне викидало, друге собі тягнуло тобі на пам'ять.
Не дивуйтесь, що так чинили пивчики,
Це саме чинили мутні петерці (?), винні мальвазийці,
Якщо медовчик мусив часом покидати солодкий мед.
Ану ж Пиво знайшов час Пиву, що мусив покинути свій квас,
Коли приїхав одного разу у Кам'янець-Подільський
Проти левенців, щоб сквасити казуцьке насіння;
І тоді він був, коли пташка Дрозда було спіймано у Брацлаві.
Але найкраще воно пилося у Димері, коли приньому грали
У особливі дуди, бо тому дуда заплакала,
Кому Пиво у ніс влилося, коли смерть разтанцювалася
З такими гордими вихилясами нещастя не стало духу,
Не давало воно українським бунтівникам і дихнути.
Побачивши ж більше щастя з користю у Димері,
Повернулося й там вже назавжди квасилося у своїй заквасці.
Воно і в чужих краях, не кажучи про русинські, прославилося,
Гарволинське, синицьке, межиріцьке, що горлянки живило,
Воно було кращим, ніж гельневське, стшемілецьке та інші,
Бо не тільки губи, носи, але й голови та шиї крутило.
Воно так довго кисло, що аж перетворилося у гіркокислий оцет,
А коли він посварився з Ханенковими козаками, то Ханенко став йому
осотом,
Загнавши його у гроб тиранським способом на віковічні часи,
Ханенко зробив так, що зникла його сила, а це сталося через красу.
Це вчинила дуже гарна і багата черкеська панна,
Яка була послана ханом до Галіл-паші, але у диких полях,
Її захопили козаки, Ханенко ж послав її через білоцерківського комен-
данта

Як подарунок нашій королеві.

Пиво ж хитрістю виманив її і замість того, щоб віддати переслану (панну),
Одружився з нею, не віддавши Леонорі,

Розлютивши і королеву, і Ханенка цим свавіллям.

Але й Ханенко, по-руськи пишучи, став злим поганим ханенком,

Що зрадив Бога і ляхів, став чортівським недовірком.

Бо не пішов тоді з військом під Хотин проти Гусейн-паші,

А кинувся до Москви, прагнучи впитися милостями з царської чаші;

Бо випивши пиво, йому сподобалося вже київське винце,

Де з кількома тисячами, стоячи під Києвом, довгий час ковтав слинку

Бо московити послали по приказ до московського царя.

А тим часом козацтво стало розходитися, кожен до свого дому.

А Ханенко, купивши собі дім, почав хмуритися

Після гетьманської булави став курити горілчане винце,

А щоб розтерти, взяв з собою пивчиків на квас і дріжджі.

Але ці постеріглися, що мають йти у такі гості,

// (Арк.117 зв.)

Близько цього ж, 1660 року, з'явилося Пиво на руку ляхів.

Всі до одного стали тікати від нього тайно і явно,

Поки тебе не вб'ють, сиди собі тут з московським винцем, блазню.

Бачачи Ханенко, що є обсміяним, посилає вже свого сина,

За котрим була дружиною польська шляхтянка, щоб син перепросив
гетьмана Собеського,

Через львівського арцибіскупа.

Але того сина швидко постерегли опівки димерського Пива,

Швидко кинувши за Львів, вони забили молодого (Ханенка);

Син за батька віддав життя через таку ворожнечу,

Хоч і не скоро; потім смутний старий Ханенко

Хотів втекти до Польщі, але московити, довідавшися про це,

Тихо відправили його на той світ, він помер за Пивом,

Бо світ так влаштований, що жоден не знає, від якого напою він помре.

І як Пиво пропало від смертельного і раптового поливу,

Так смерть швидко вхопила за горло обох Ханенків.

Як чоп випав за часів короля Казимира під Монтвами,

І за правління Собеського у злі часи,

Так перед самою Хотинською (війною), змилуйся Боже, розлилося Пиво;

Коли Ханенко розбив бочку, ми почуємо, що Пива не стало.

Як Хміль своїм хмелем Польшу хмелів, кривавим трунком пригостишив,

То й Пиво дався знаки, бунтговників не пробачив (?).

Бо як хто чимось грішив, то цим же буває покараний,

Ото Пиво й пивчик не одному були залиті у ніс,
Що міг, те й чинив зі своєю партією і з білоцерківськими,
Бувши там по смерті Хмеля (зі) своїми кривавими ликерами.
А тепер хай вічна світлість вірним померлим засвітить,
І тим, котрі в неволі поганській скачутъ, як горобець, на нитці.
Дай світлість Пиву і пивчикам, з гріхів повстання,
А при них і мені, грішному праху, прийти до розуму.
Бо там багато людей, які бояться Господа Бога,
Хоч були пивохами, але чеснотними, мужніми у військових справах.
Дай Боже і козакам, щоб була (у них) вірність до поляків,
Тоді ліпше б фортуна служила і нам, і їм, неборакам. [...]

Коментар:

Арк.116 зв.

“Тума”. Цим словом означали омусульманених слов’ян.

Тут гра слів. Слово “glównia” має два значення: “головешка” і “ефес”. Таким чином, автор натякає, що “glównia” в руках Пива та його війська, яка затемнивала очі, була ніби ефесом шпаги, яким вони оглушували своїх суперників.

Слово “czaszki” може мати два значення: 1) череп; 2) чаша. Можливо тут є гра слів.

Слово “тмет” має кілька значень в польській мові: 1) каламуть, осадок; 2) наволоч; 3) хаос. Автор таким чином використовує гру слів, натякаючи і на пивний осад, і на те, що Пиво завдав шкоди бунтівникам і носіям хаосу, як він трактує українських повстанців.

Арк.117

Тут гра слів. Слово “podrygi” означає як “викрутаси” (“кривляння”, “неприродні рухи”, тощо), (“ostatnie podrygi” – передсмертні судоми).

“мальвазійці”. Мальвазія – сорт дорогого вина, яке привозилося до Польщі з Франції та Італії. Тут під “медовчиками” і “мальвазийцями” маються на увазі багаті представники вищого стану, ніж вояки Пива.

“birze”. Такого слова не знаходимо у словниках польської мови. Тут явно германізм: “das Bier” – пиво. У даному контексті воліємо перекласти словом “закваска”.

“приказ”. Тут автор спеціально вжив російське слово, маючи на увазі “указ”.

“Леонорі”. Йдеться про Елеонору – дружину короля Михайла Вишневецького, що панував у 1669–1674 рр.

Арк.117 зв.

Перші дані про бажання М.Ханенка перейти на бік царя, відносяться до грудня 1672 р. Страга ним Пива стала десь наприкінці серпня 1673 р.

“Собеського”. Ян III Собеський – король Речі Посполитої у 1674–1696 pp., великий гетьман коронний у 1668–1674 pp.

“короля Казимира”. Йдеться про Яна-Казимира, короля Речі Посполитої у 1648–1668 рр.

“під Монтвами”. У 1666 р. під містечком Монтвами на Куявах сталася битва між прихильниками короля Яна-Казимира та “рокошанами” – антикоролівською опозицією на чолі з коронним гетьманом Єжі Себастіаном Любомирським. Тоді опозиція виграла битву.

“Хотинською (війною)”. Мається на увазі Хотинська битва 11.11.1673 р., внаслідок якої війська Речі Посполитої розбили армію Османської імперії. Тут автор ВХ не зовсім правий. окремі частини війська Ханенка брали участь у Хотинській битві (листопад 1673 р.), але самого Ханенка там дійсно не було.

Резюме

Подан портрет автора стихотворной хроники, активного участника событий середины – второй половины XVII в. на территории Речи Посполитой, в том числе на Подолье, а также напечатан один из её фрагментов, который введен в научное обращение впервые.

Ключевые слова: стихотворная хроника, сражение под Берестечком и Опочком, Дрожинпольское сражение.

Одержано 26 вересня 2007 р.

УДК 94(477.64):94(4)

O.B.Мудрецов

РОЛЬ ЛЖЕЦАРЕВИЧА СІМЕОНА В ПОЛІТИЦІ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ У 1673–1674 рр.

В статті розглядається коло питань, пов'язаних з використанням лжецаревича Сімеона політичною елітою Запоріжжя у 1673–1674 рр. Автор дійшов висновку, що лжецаревич Сімеон був знаряддям політичного впливу Січі на Росію.

Ключові слова: Запорізька Січ, політика, Росія.

Політичні процеси, що відбувалися у козацькій Україні в другій половині XVII ст., призвели до появи трьох держав: Лівобережного та Правобережного гетьманату і Запорізької Січі. Питання про державність останньої досі є дискусійним, проте аналіз джерел та відомих у науці фактів